

Előszó

A marosvásárhelyi Teleki Téka létrehozóját közel kétszáz esztendeje *a könyvtáralapító Teleki Sámuelként* szokták emlegetni. Aki megtekinti ezt az 1802 óta közkönyvtárként működő remek gyűjteményt, valóban jogosnak véli, hogy a név mellé éppen ez a kísérelő jelző szegődött. A baj talán csak az, hogy ezzel le is szűkült a Telekiről kialakult kép. A könyvtárteremtés mögötti tudós egyéb irányú tevékenységéről már sokkal kevesebbet tud a régiségben egyébként jártos magyar ember. Az Erdély történetében, művelődési életében oly jelentős szerepet játszó, kiterjedt Teleki családnak tagjai között van, aki ismertebb nála. Nagyapjának, Teleki Mihálynak sokat vitatott politikai szerepléséről vagy a nevét viselő dédunoka afrikai földrajzi felfedezéseiről több szó esik, mint Teleki Sámuel művelődés- és tudománypártoló tevékenységéről. Minderről negyvenezer kötetes könyvtára, Bécsben megjelent négykötetes könyvtárkatalógusa, az utrechti Janus Pannonius-kiadás vall. Emellett közel hét évtizeden keresztül szorgalmasan jegyzi életről, politikáról, tudományról, könyvről való vélekedéseit. Feljegyzései, hatalmas levelezése örzi sokirányú tevékenységének nyomát. S ha vallatóra fogjuk ezeket az írásokat, lassan kirajzolódik 18-19. századi művelődéstörténetünk egyik legjelesebb erdélyi képviselőjének az eddig ismertnél jóval árnyaltabb képe.

Ezzel a témával 1966-ban kerültem kapcsolatba: a Teleki-Bolyai-könyvtár¹ szolgálatába állva mindennapi munkám lett a könyvek-kéziratok gondozása és faggatása. Egészen fiatal és az egyetemen nem a kutatás felé irányított filológusként először a kíváncsiság késztetett mindent szellemileg birtokba venni az ismereteknek abban a kincsestárában, mely munkahelyem lett. Az ámulat után jött a felelősségérzés ösztönző terhe: az összegyűlt ismerethalmazt valamilyen formában rendszerezni, értékesíteni kell. A nyomtatott forrásokból és a kéziratos adatok feldolgozásából 1975-re elkészült *Teleki Sámuel élete és irodalomtörténeti jelentősége* című doktori értekezésem. Ennek függelékeként állítottam össze Teleki Sámuel levelezésének (az általa írtaknak és a hozzá érkezetteknek) a repertóriumát a lelőhelyek és esetenként a közlés helyének feltüntetésével.

Doktori értekezésemet nyomban elkészülte után elkérte a Kriterion Könyvkiadó azzal a szándékkal, hogy megjelenteti. Lectori jelentésre Jakó Zsigmondot kérték fel. Az ő terjedelmes véleményezése nagy segítségemre volt további kutatásaimban és szövegem véglegesítésében. Sajnos olyan másfél évtized következett, amikor már gondolni sem lehetett Erdélyben arra, hogy magyar nyelvű könyv jelenik meg egy gróf művelődéstörténeti szerepéről. Ha nem is vérmes kilátásokkal, de a nehéz években is folytattam azokat a kutatásokat, melyekre Jakó Zsigmond hívta fel a figyelmem.

A disszertáció készítése során tapasztalnom kellett, milyen elszomorítóan szegényes a könyvtáralapító Teleki Sámuelre vonatkozó irodalom. A néhány még életében megjelent, többnyire a mecénásnak szóló hálálkodó előszóba, ajánlásba foglalt méltatás és a halála után kinyomatott halotti beszédek mellett igen kevés munka foglalkozik személyével, tudományos teljesítményével. Az elszórtan megjelenő írások elsősorban a könyvtáralapítás jelentőségét méltatják, anélkül hogy megkísérelnék kijelölni helyét a 18-19. századi erdélyi és egyetemes magyar művelődéstörténet

¹ 1955-ben a Teleki-könyvtár épületébe költöztették a Marosvásárhelyi Református Kollégium 80 000 kötetes Nagykönyvtárát, melyet a Bolyaiak emlékére *Bolyai Könyvtárnak* neveztek el. Kezdetben külön működött a két intézmény, 1962-ben aztán *Teleki-Bolyai Könyvtár* (Biblioteca Documentară Teleki-Bolyai) név alatt egyesítették az államosításig református egyházi tulajdonú, illetve annak gondnoksága alatt álló gyűjteményeket. A két törzsszállományhoz időközben több köz- és magángyűjtemény, töredékkönyvtár került. 1974 óta a 200 000 kötetes gyűjtemény a *Maros Megyei Könyvtár* (Biblioteca Județeană Mureș.) részlegként működik.

összefüggésrendszerében. Az életrajz rekonstruálásához eredménnyel hasznosítottam azokat az adatokat, melyeket maga Teleki közölt útinaplójában és nyomtatásban megjelent munkáinak előszavában. Ezek alapján sem sikerült azonban részletes, kronológiailag egyenletes életrajzot összeállítanom. A biográfia fehér foltjainak eltüntetéséhez a család kéziratos hagyatékának vizsgálata vált szükségessé. A Marosvásárhelyen őrzött levéltári anyag azonban Teleki Sámuel levelezésének csak egy részét, jegyzeteinek, gazdasági-politikai irományainak csak kis hányadát tartalmazza. Marosvásárhelyen főleg a könyvgyűjtéssel, könyvtárteremtéssel kapcsolatos iratok maradtak. A kéziratos hagyaték nagyobb része Budapesten, illetve Kolozsváron található.²

Kutatásaim kezdeti szakaszában - egy-két turista-utat leszámítva - alig akadt lehetőségem a budapesti levéltári anyag tanulmányozására. Az utóbbi években azonban sikerült az iratokat teljes egészében átnézni. Ennek során sok új család- és bibliofil történeti információ került felszínre, melyek birtokában lehetővé vált doktori értekezésem anyagának kiegészítése és sajtó alá rendezése.

Csakhambar rájöttem azonban, hogy számomra pusztán illúzió az életmű, a teljes pályakép rekonstruálása, az egész alakos képmás megrajzolása. Nem lehet egyetlen írásban összefogni a hajdan volt ember hétköznapijait, az alkotó gondolkodót, a klasszika-filológust, a tudománypártoló mecénást, a fél évszázadnál is tovább munkálkodó bibliofilt és egy hajdani birodalom nagypolitikájában is szerepet játszó főhivatalnokot. Filológusi képezéssel semmiképpen sem vállalkozhattam a politikatörténeti adatok összegyűjtésére és feldolgozására, Telekinek hosszú élete folyamán az erdélyi politikában játszott szerepének elemzésére. A Bánffy Györggyel folytatott levelezés feldolgozása, az Erdélyi Udvari Kancellária elnöki anyagában lévő levéltári adatok hasznosítása, az 1790-91-es országgyűlésen az unió kérdésében elfoglalt álláspontjának tisztázása - Erdély politikatörténetének megírójára váró feladat.

Munkámmal nem többet és nem kevesebbet akartam elérni, mint a sok felszínre került információ segítségével lehetőleg teljes képet rajzolni a könyvtáralapító és a könyvek világában bűvarkodó Teleki Sámuelről. Ebben az összefüggésben igyekeztem a korábbi szakirodalom tévedéseit kiigazítani és kellő érveléssel alátámasztani azt a meggyőződésemet, hogy a marosvásárhelyi könyvtár nem úri passzióból született, hanem egy korszerűen képzett elme közérdeket szolgáló buzgalomból. A könyvanyag vázlatos bemutatásával a közkönyvtárteremtő művelődéspolitikusra figyeltem, megvizsgálva, mit sikerült a felvilágosodás kori Európa szellemi eszköztárából könyvtárba összegyűjtenie, s az igényes philobiblonra, nyomon követve, hogy milyen könyv- és kéziratrirkaságokat szerzett meg.

A kötethez csatolt iratanyag összeválogatásánál az az elv vezérelt, hogy lehetőleg eddig kiadatlan dokumentumokkal (de nem mellőzve a legfontosabb publikált írásokat sem) hozzam közelképhe a személyiséget, a kor értelmiségi életformáját, az igényes, művelt ember szokásait. Az őt körülvevő tárgyak bemutatásával bepillantást nyerhetünk a kor főúri világának intimitásába, abba a vidéki, majd később a bécsi udvar árnyékában kialakított családi miliőbe, ahol Teleki mindennapjait élte. A családtagokhoz intézett levelek, nemkülönben a könyvtárosoknak küldött utasítások gazdag érzelmvilágra utalnak. Bennük a hozzátartozók féltése mellett mindig jelen van a könyvtár iránti aggodalom és szeretet is.

Az egészen apró levéltári adatok lelőhelyét azért tüntettem fel, mert minden esetben fontosnak éreztem a ma még meglévő irathagyaték pontos rögzítését.

Köszönettel tartozom mindazoknak, akik a hosszas kutatómunka során segítőkészen álltak mellettem. Mindenekelőtt hálával emlékezem Fikk Lászlóra, a Téka néhai tudós könyvtárosára, akitől az első ösztönzést, könyvtárosi ismereteim nagy részét és a Téka szeretetét kaptam. Csehi Gyula, a Babes-Bolyai Egyetem egykori tanára doktori értekezésem tudományos irányítójaként

² A Magyar Országos Levéltár tulajdonában lévő Teleki család levéltári gyűjteménye (Teleki Sámuel osztály). A Teleki család kéziratos hagyatékának kisebb része Sáromberkéről az Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltárába került. Onnan jutott előbb Románia Szocialista Köztársaság Akadémiája kolozsvári fiókjának levéltárába, majd a Kolozsvári Állami Levéltár őrizetébe.

hívta fel figyelmemet azokra az európai összefüggésekre, melyekbe Teleki tevékenysége beágyazódik. Fikk Lászlónak, Vekardi Józsefnek köszönhetem a latin prózai szövegek magyarra fordítását, Tóth Istvánnak néhány latin nyelvű könyvbejegyzés értelmezését. A latin, francia szövegellenőrzésben Tönk Sándor, Spielmann Mihály és Ovidia Mesaros segített. Hálával tartozom Ambrus Hedvig, Kelemen Sándor, Carmen Muntean és Zsigmond Irma kollégáimnak az évek során megtapasztalt segítőkészségükért.

Az anyagrendezés útvesztőiben való eligazodásban rendkívül nagy segítségemre volt Jakó Zsigmond doktori értekezéséről írott lektori véleményezése.

Végül, de nem utolsósorban hálásan köszönöm Benkő Samu tanácsait, lankadatlan szorgalmazását, mely nélkül talán meg sem született volna ez a könyv.